

**UKRYTE PROBLEMY SPOŁECZNE –
ICH PRZYCZYNY I SPECYFIKA W POLSCE**

<https://doi.org/10.24919/2413-2039.9/41.175698>

КОТЛЯРСКА-МИХАЛЬСКА Анна – доктор габілітована, професор надзвичайний, завідувач кафедри досліджень суспільних проблем та соціальної роботи, Університет імені Адама Міцкевича, вул. Венявського, 1, Познань, 61-712, Польща

KOTLARSKA-MICHALSKA Anna – Dr. hab., Professor, Head of Social Problems Research and Social Work Department, Adam Mickiewicz University, Wieniawskiego Str., 1, Poznań, 61-712, Polska

E-mail address: anna_michalska@poczta.onet.pl

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2486-4984>

Бібліографічний опис статті: Kotlarska-Michalska, A. (2019). Ukryte problemy społeczne – ich przyczyny i specyfika w Polsce. *Людинознавчі студії. Серія «Педагогіка»*, 9/41, 100–119. doi: 10.24919/2413-2039.9/41.175698.

To cite this article: Kotlarska-Michalska, A. (2019). Ukryte problemy społeczne – ich przyczyny i specyfika w Polsce [Concealed social problems – their causes and specific features in Poland]. *Liudynoznavchi studii. Serii «Pedagogika» – Human Studies. Series of «Pedagogy»*, 9/41, 100–119. doi: 10.24919/2413-2039.9/41.175698.

Історія статті

Одержано: 10 травня 2019

Прорецензовано: 18 червня 2019

Подано до редакції: 20 липня 2019

Доступ он-лайн: 24 вересня 2019

Article history

Received: May 10, 2019

Received in revised form: June 18, 2019

Accepted: July 20, 2019

Available online: September 24, 2019

Journal homepage:

<http://lssp.dspu.edu.ua/>

p-ISSN 2313-2094

e-ISSN 2413-2039

© 2019 The Author. *Human studies. Series of «Pedagogy»* published by Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University & Open Journal Systems. This is an open access article under the CC BY-NC-SA 4.0 license (<http://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/>).

УДК 37.013.42(438)

**UKRYTE PROBLEMY SPOŁECZNE –
ICH PRZYCZYNY I SPECYFIKA W POLSCE**

Przytoczone w tym artykule wybrane przykłady ukrytych problemów społecznych oraz ich przyczyny pokazują, że dla badaczy jest jeszcze spore pole do działania. Poznanie przyczyn, przebiegu i skutków niedostrzeganych oficjalnie problemów jest nie tylko ważnym zadaniem poznawczym, jest w nim ukryta wartość użyteczna.

Ujawnianie trudności zasłoniętych przez specyfikę miejsca zamieszkania, czy instytucji jest niewątpliwie ważnym zadaniem dla badaczy społecznych, niezależnie od paradygmatu na którym się opierają. Można stwierdzić, że rodziny zmagające się z problemami, a przede wszystkim z koniecznością samodzielnego radzenia sobie ze stygmatyzacją w środowisku zamieszkania nie mają dostatecznej siły i odwagi aby walczyć o ujawnienie warunków w jakich żyją. Ukrywanie swych trudności i swoich lęków a także poczucia osamotnienia jest w niektórych kategoriach społecznych szczególnie ważną strategią, aby nie doświadczać poczucia potępienia, odrzucania i innych form marginalizacji. Refleksje przedstawione w pierwszej części tego artykułu wskazują, że dla ukrytych problemów społecznych jest znacznie trudniej zaproponować jedną spójną definicję, gdyż są one częściej doświadczane przez jednostki i grupy, które nie mają siły przebicia, niechętnie dzielą się swoimi trudnościami i które, jeśli są objęte pomocą i wsparciem, ale tylko częściowo. Może to istotnie wpływać na brak zainteresowań ze strony badaczy znaczną szerszą podstawą tego problemu, która jest ukryta zarówno przed nimi jak i przed pracownikami, którzy zawodowo zajmują się świadczeniem pomocy. Kończąc, warto podkreślić, że istota ukrytych problemów sprowadza się do faktu, że są one generowane przez istniejące i już częściowo zdiagnozowane problemy społeczne, zaś ich skrytość i niewidzialność wynika z faktu, że jednostki i grupy doświadczające ich dotkliwości nie mają dostatecznej siły, determinacji i odwagi, aby je ujawnić.

Słowa kluczowe: *problem społeczny; przyczyny ukrytego problemu, czynniki sprzyjające ukrywaniu problemu; Polska.*

ПРИХОВАНІ СОЦІАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ – ЇХНІ ПРИЧИНИ ТА СПЕЦИФІКА В ПОЛЬЩІ

У статті наведено приклади прихованих соціальних проблем та їхні причини, які свідчать про те, що дослідники ще мають багато можливостей для діяльності. Розуміння причин, ходу та наслідків офіційно непомічених проблем – це не лише важливе пізнавальне завдання, воно має приховане утилітарне значення. Виявлення труднощів, прихованих специфікою місця проживання чи установи, безперечно, є важливим завданням для соціальних дослідників, незалежно від парадигми, на якій вони ґрунтуються. Можна стверджувати, що сім'ї, які борються з проблемами, і передовсім з необхідністю впоратися зі стигматизацією в житловому середовищі, не мають достатньої сили та сміливості боротися, щоб розкрити умови, в яких вони живуть. Приховування труднощів і страху, а також почуття самотності є в деяких соціальних категоріях особливо важливою стратегією, щоб не зазнати почуття осуду, неприйняття та інших форм маргіналізації. Роздуми, представлені в першій частині цієї статті, вказують на те, що для прихованих соціальних проблем набагато складніше запропонувати одне цілісне визначення, оскільки їх частіше переживають індивіди та групи, які не мають можливості їх подолати, неохоче діляться своїми труднощами, а також ті, хто лише частково охоплені допомогою і підтримкою. Це може суттєво вплинути на відсутність інтересу дослідників до значно ширшої основи цієї проблеми, яка прихована як від них, так і від працівників, які професійно надають допомогу. На закін-

чення варто підкреслити, що сутність прихованих проблем зводиться до того, що вони породжуються існуючими і вже частково діагностованими соціальними проблемами, а їхня секретність і невидимість зумовлені тим, що люди та групи, які їх переживають, не мають достатньої сили, рішучості та сміливості їх розкрити.

Ключові слова: соціальна проблема; причини прихованої проблеми, фактори, що сприяють приховуванню проблеми; Польща.

CONCEALED SOCIAL PROBLEMS – THEIR CAUSES AND SPECIFIC FEATURES IN POLAND

The article provides examples of concealed social problems and their causes, which indicate that researchers still have much to do. Understanding the causes, the course and the consequences of officially unnoticed problems is not only an important cognitive task, it has an inconspicuous utilitarian significance. Identifying the difficulties concealed by the specifics of the place of residence or institution is undoubtedly an important task for social researchers, regardless of the paradigm on which they are based. It can be argued that families who are combatting problems, and above all the need to cope with stigmatization in the home environment, do not have the strength and courage to fight in order to reveal the conditions in which they live. Concealing hardships and fears, as well as feelings of loneliness, in some social categories, is a particularly important strategy to avoid being condemned, rejected, and other forms of marginalization. The reflections presented in the first part of this article indicate that it is much more difficult for concealed social problems to offer a single holistic definition, as they are more often experienced by individuals and groups that cannot overcome them, reluctantly sharing their difficulties, as well as those who only partially compensated by aid and support. This can significantly affect the lack of interest of researchers in the much broader basis of the problem, which is hidden from them as well as from professional assistants. In conclusion, it is important to emphasize that the essence of concealed problems is that they are generated by available and partially diagnosed social problems, and their secrecy and invisibility are caused by the fact that people and groups experiencing them do not have sufficient strength, determination and courage to reveal them.

Key words: social problem; causes of the concealed problem, factors that help to conceal the problem; Poland.

Funding. The author received no financial support for the research, authorship, and/or publication of this article.

Introduction

Problematyka ukrytych problemów społecznych może być analizowana z perspektywy wielu dyscyplin społecznych i wielu teorii socjologicznych, podobnie jak problematyka zachowań i działań ukrytych. Dotychczasowy stan wiedzy pozwala

stwierdzić, że ukryte problemy są doświadczane przez grupy społeczne które są marginalizowane i wykluczane oraz defaworyzowane. Często dzieje się tak na skutek działań pozornych realizowanych przez instytucje pomocy społecznej, ale i na skutek niewiedzy o faktycznych potrzebach niektórych kategorii społecznych. W analizie problemów społecznych ukrytych pojawia się pytanie, kto powinien być odkrywcą takich problemów i jakie warunki muszą być spełnione, aby możliwe było zaklasyfikowanie ich jako ukrytych. Rozstrzygnięcia wymaga kwestia następująca – czy ukryte problemy społeczne (niedostrzegane przez badaczy, niewidoczne w społecznej przestrzeni publicznej), mające faktycznie ukrytą formę dla obserwatora społecznego mogą być jednocześnie problemami jawnymi dla zbiorowości doświadczającej dotkliwości w jednej lub w kilku formach. I odwrotnie, czy problemy społeczne jawne mogą być w świadomości doświadczających jednostek oraz zbiorowości w formie ukrytej.

W niniejszym opracowaniu uwaga zostanie skupiona na specyfice ukrytych problemów, ich źródłach oraz przejawach, a także na egzemplifikacji niektórych przyczyn ukrytych problemów społecznych. Przyczyn, które są generowane przez stereotypy i uprzedzenia oraz brak tolerancji a także przez braki w systemie wsparcia. Są to niewątpliwie problemy ukryte, niewidoczne i niewidzialne, a doświadczane z uwagi na płeć, wiek, orientację seksualną oraz uzależnienia psychoaktywne. Z pewnością ukrytych problemów społecznych jest znacznie więcej, ale ograniczone ramy tego artykułu obejmują z konieczności tylko te, których dolegliwość jest doświadczana przez jednostki i niektóre kategorie społeczne.

Próby definiowania jawnych i ukrytych zjawisk mających znamiona problemu społecznego / Attempts to define overt and covert phenomena that have features of a social problem

Z uzasadnionych powodów socjologów oraz badaczy społecznych interesują jawne problemy społeczne, o czym świadczą publikacje zawierające analizę przyczyn, przebiegu i skutków wybranych problemów, ale mają oni świadomość istnienia wielu jeszcze niezbadanych i mających ukrytą postać. Według Roberta Mertona rozumienie problemów społecznych pociąga za sobą konieczność uwzględnienia sześciu powiązanych kwestii: 1) czy problem jest skutkiem istotnej rozbieżności pomiędzy standardami społecznymi a rzeczywistością społeczną, 2) czy problem ma społeczne pochodzenie, 3) kto definiuje problem społeczny (sędziowie problemów społecznych), 4) czy problem jest jawny czy ukryty, 5) czy w społeczeństwie są postrzegane problemy – czy jest społeczna percepcja problemów, 6) czy są metody pozwalające na zdefiniowanie problemu społecznego na bazie przekonania, że możliwe jest rozwiązanie problemu (Merton, 1961, s. 701). Merton stwierdził, że ukryte problemy społeczne są to stany, które są sprzeczne z grupowymi wartościami, ale nie są one rozpoznane. Zatem rolą socjologów jest ich pokazywanie, a wiedza socjologiczna powinna zmuszać polityków do wyjaśniania ich polityki społecznej zarówno wyborcom jak i całemu społeczeństwu. Według Mertona ograniczanie ba-

dań tylko do wyraźnie zdefiniowanych problemów powoduje, że socjologowie na własną odpowiedzialność odrzucają istnienie stanów, które są dysfunkcjonalne wobec wartości.

Interesującą koncepcję rozpoznawania problemów społecznych skonstruowała Donileen Loseke, która zaproponowała aby w konstruowaniu problemów uwzględnić: roszczenia czyli żądania oraz rozróżnienie między: wytwórcami i odbiorcami roszczeń, między ofiarami i sprawcami roszczeń, a także na konstruowaniu własności, przyczyn, postaci i rozwiązań problemów społecznych. Badaczka ta definiuje problemy społeczne jako wydarzenia lub procesy społeczne, które mają określone cechy, czyli: warunki są określane jako złe i szkodliwe, warunki obejmują znaczną liczbę ludzi, ludzie uważają, że warunki mogą być zmienione, a nawet, że powinny być zmienione (Loseke, 2003, s. 7–8).

Problemy społeczne według Howarda Beckera mają obiektywną postać i większość definicji opiera się na faktach, odnoszą się one do istniejących sytuacji i warunków. Obiektywne warunki stanowią ważną część koncepcji problemu. Becker twierdzi, że «wykrywając» problem należy uwzględnić jaki zestaw warunków jest problematyczny i stwarza zagrożenie, a nawet tworzy załóżki przyszłych trudności. Badacz ten wyraźnie postuluje aby uwzględniać kto jest odkrywcą problemu i jaką operuje argumentacją by problem ten został nagłośniony oraz jakie organizacje są odpowiedzialne za rozwiązanie problemu. Twierdzi on, że problem społeczny może być różnie definiowany i postrzegany w zależności, kto jest odkrywcą takiego problemu. Przeciętni obywatele definiują problemy poprzez swoje interesy oraz pełnione role. «Każdy problem ma swoją historię i przechodzi przez serię stadiów, z których każdy odzwierciedla zmiany: osób definiujących problem, rodzaju nadawanej definicji i wynikających stąd działań podejmowanych dla rozwiązania problemu» (Becker, 1966, s. 21). Becker twierdzi, że na przedstawicielach wielu zawodów spoczywa odpowiedzialność zajmowania się tymi dziedzinami życia, które określane są jako problematyczne; jednak profesjonaliści nie definiują problemów pojawiających się w tych dziedzinach w ten sam sposób w jaki czynią to obywatele.

Według Richarda Fullera i Richarda Myersa istnienie oraz skala problemów społecznych mogą podlegać sprawdzeniu przez obserwatorów (Fuller & Myers, 1941a, s. 320), ale problemami społecznymi są te, za co uważają je zwykli ludzie. Istotnym punktem spojrzenia na problem społeczny jest zaproponowana przez tych badaczy koncepcja problemu społecznego, w której jest on ujmowany w formie rozwojowej, dynamicznej, podlegającej zmianom. Problem podlega definiowaniu, uświadamianiu i formułowaniu polityki (Fuller & Myers, 1941a, s. 321). Wymienieni badacze twierdzą, że osądy wartościowe prowadzą ludzi do potępienia warunków, które są dla nich niepożądane i odrażające oraz do określania warunków czym są problemy społeczne. Czyli ocena wartości prowadzi ludzi do określenia warunków. Zatem, wartości są kluczowym elementem w wyjaśnianiu subiektywnych elementów problemów społecznych (Fuller & Myers 1941b, s. 26–29) i pozwalają klasyfikować problemy dotyczące tego, czy przypadki warunków obejmują zdarzenia fizyczne, oceny wartości czy dwuznaczność moralną. Socjologowie dostrzegają walory poz-

nawcze tej definicji problemu społecznego i pomimo upływu wielu lat od jej powstania, konsekwentnie się do niej odwołują, o czym świadczy chociażby jedna z ważnych monografii poświęcona socjologii problemów społecznych (Horton & Leslie, 1971).

Możliwości definiowania problemów społecznych są dość szerokie i jak wynika z analizy przeprowadzonej przez Johna Kitsuse i Malcolma Spectora jest ich przynajmniej pięć. Niektóre z interesujących odmian mogą obejmować następujące: 1) grupy wartości mogą znaleźć się, gdy podnoszą warunek jako problem społeczny, zyskują jako sprzymierzeńcy inne grupy, które mają żywotny interes w ich pozycji. podobnie mogą się im sprzeciwiać grupy, które mają żywotny interes w status quo, 2) grupy interesu mogą uznać, że dialog debaty publicznej musi odbywać się w kategoriach wartości lub ideałów. Aby skutecznie przedstawiać swoje roszczenia lub argumentować swoje stanowisko, grupa musi uzyskać zestaw wartości, które uzasadniają ich roszczenia, 3) dana grupa protestów może znaleźć dogodny nakładanie się ich interesów i wartości, co oznacza, że rzeczy o które chcą prosić, są tylko tymi, które są łatwo uzasadnione, 4) alternatywnie, grupy mogą znaleźć się pod presją, gdy ich zainteresowanie wymaga od nich rezygnacji z jakiejś silnie odczuwanej wartości lub ich wartości wymagają od nich pracy wbrew ich najlepszym interesom, 5) w zakresie, w jakim bezinteresowne grupy zorientowane na wartość odnoszą sukces w swojej działalności, mogą rozwinąć różne interesy na rzecz protestów organizacji, karier, reputacji itp. Mogą stanąć w obliczu kryzysu «rutynowości braku zainteresowania», gdy staną się podatne na zarzut bycia zainteresowanymi i samolubnymi, a nie humanitarnymi (Kitsuse & Spector, 1995, s. 297–298). Przytoczone tutaj drogi jakie może przybrać proces definiowania i odkrywania problemu społecznego pokazuje, że zarówno interesy grup społecznych jak i ich orientacja na wartości mogą odgrywać istotną rolę w przeobrażaniu się jakiegoś ukrytego problemu w problem jawny.

Earl Rubington i Martin Weinberg twierdzą, że socjologowie zwykle uważali problem społeczny za rzekomą sytuację, która jest niezgodna z wartościami znacznej liczby ludzi, którzy zgadzają się, że konieczne jest działanie w celu zmiany sytuacji (Rubington & Wineberg, 1995, s. 4). Według nich definicja problemu społecznego opiera się na czterech podstawach. Pierwszą z nich stanowi fakt, że sytuacja istnieje, gdyż ludzie o tym mówią i mogą otrzymywać relacje z mediów o istnieniu problemu. Drugą podstawę stanowi sytuacja oceniana jako niezgodna z wartościami, sytuacja ta jest definiowana przez ludzi jako problem społeczny pod względem pewnych wartości, które posiadają. Trzecią podstawę stanowi «znaczna liczba osób», a jednocześnie pojawia się pytanie na które nie ma jednoznacznej odpowiedzi. Czwartym elementem definicji problemu jest wezwanie do działania w celu zaradzenia tej sytuacji, czyli ludzie mówią między sobą, że trzeba coś zrobić. Mogą więc pisać listy do redakcji, rozsyłać petycje lub organizować wiece a organizacje mogą formułować sytuację jako problem społeczny (Rubington & Wineberg, 1995, s. 5–6). Socjologowie są zgodni, że do definiowania problemów społecznych są

skłonni ci, którzy są lepiej zorganizowani i mają pozycję przywódczą lub mają większą siłę w sferze ekonomicznej, społecznej lub politycznej.

W opinii socjologów zajmujących się problemami społecznymi, lista jawnych problemów jest długa i ulega zmianom, ale zawsze znajdują się na niej problemy generowane przez czynniki makrospołeczne. We współczesnej interpretacji problemu w ujęciu Lucjana Misia, konstrukcjonistyczne badanie problemów społecznych polega na analizie roszczeń wysuwanych przez różne podmioty, które niekiedy konkurują ze sobą, podmioty te przygotowują «pakiety roszczeń», które mają pomóc w przeprowadzeniu efektywnej zmiany społecznej. Te konstrukty typowych i drastycznych przykładów niesprawiedliwości lub deprywacji są przedmiotem gry pomiędzy wytwórcami roszczeń, odbiorcami i twórcami przekazów medialnych dotyczących trudnych spraw w życiu społecznym (Miś, 2008, s. 44). Wspomniany socjolog twierdzi, że problemy socjologiczne, które współwystępują z ukrytymi problemami społecznymi, nie są ogólnie postrzegane jako ważne i często są oceniane jako jałowe lub błahe, a socjologowie mogą wówczas pełnić funkcje definiujących te problemy dla nieświadomych członków społeczeństwa, co może przyczynić się do zamiany ukrytych w jawne (Miś, 2007, s. 56).

Przyczyny powstawania ukrytych problemów społecznych / Causes of hidden social problems

Ukryte problemy społeczne mają różne przyczyny, zarówno jednostkowe jak i społeczne, najczęściej są ich splotem. Ich skrytość jest też skutkiem niedostrzeżenia ich przez badaczy, liderów społecznych i polityków społecznych. Są one również skutkami problemów, które wprawdzie mają swoją widoczność, to jednak są traktowane jako nieistotne, z którymi jednostki na ogół radzą sobie. Dlatego też nie stanowią przedmiotu szczególnego zainteresowania ze strony badaczy społecznych ani też systemu pomocowego (Baxter, Heavey, & Birks, 2019). Dzieje się tak również, jeśli w oficjalnej polityce społecznej występuje podział obywateli na lepszych i gorszych a faworyzowane kategorie społeczne mają dostęp do beneficjów, programów, projektów socjalnych oraz adresowanych form pomocy ze strony państwowego systemu pomocowego zaś inne kategorie są defaworyzowane. Ukryte problemy społeczne wynikają z ukrytych mechanizmów wykluczania społecznego, niewidocznych, nieuchwytnych praktyk ograniczających jednostce swobodę wyboru życiowego na pewnym etapie jej rozwoju. Ukryte mechanizmy ograniczające i limitujące dostęp do pewnych części przestrzeni społecznej, do ról społecznych oraz przywilejów społecznych są niewidocznym, ale skutecznym narzędziem ograniczania praw człowieka (Benish, Halevy, & Spiro, 2018).

Ukryte problemy społeczne są niewidoczne z kilku powodów. Szczególnie ważnym wydaje się powód w postaci ukrywania ich przez jednostki czy grupy doświadczające naruszenia ich praw oraz jawnego niedostrzeżenia przez polityków społecznych, którzy albo nie mają pomysłu na rozwiązanie problemu, albo bagatelizują problem uważając, że to jednostka jest sprawcą tego problemu i sama powinna za ten problem odpowiadać (Dixon, Trathen et al., 2019). Szczególnie zaś, jeśli zakłada się, że to jednostka doświadcza pewnych dotkliwości z racji nieprzestrze-

gania zasad porządku aksjonormatywnego. Jako przykład można podać nie zwracanie uwagi na problemy doświadczane przez samotne matki, albowiem ich samotność jest traktowana jako skutek braku roztropności czy braku zaradności życiowej.

Można też przyjąć kolejne założenie, że ukryte problemy społeczne, to nieodróżniane w przestrzeni publicznej trudności z którymi zmagają się jednostki uwikłane w odpowiedzialność za inne osoby – najczęściej za członków rodziny wymagających większego zakresu uwagi, czasu i troski. Dotyczy to osób, które są odpowiedzialne za osoby niepełnosprawne, chore, niesamodzielne. Wśród grup defaworyzowanych doświadczających ukrytych problemów społecznych należą również ofiary przemocy domowej, instytucjonalnej i strukturalnej, niezależnie od faktu czy przemoc ta przyjmuje formę fizyczną, psychiczną czy ekonomiczną. Ukryte problemy związane z przemocą są słabo rozpoznane, gdyż często występująca zależność jaka istnieje między sprawcą a ofiarą uniemożliwia zdiagnozowanie problemu i służy bezkarności sprawcy.

Kategoriami społecznymi, które są szczególnie narażone na doświadczanie dolegliwości i dyskomfortu psychicznego z powodu ograniczania im prawa do zaspokojenia potrzeb, to kategorie społeczne, które z różnych powodów nie mogły lub nie mogą aktualnie skutecznie walczyć o lepsze traktowanie i godne warunki do rozwoju osobistego ze względu na konieczność ukrywania własnej orientacji seksualnej.

Przyczyn powstawania ukrytych problemów społecznych można poszukiwać podobnie jak w przypadku jawnych w uwarunkowaniach mikrospołecznych, mezospołecznych i makrospołecznych. O ile uwarunkowania jawnych problemów są stosunkowo dobrze rozpoznane i literatura na ten temat jest bardzo obszerna, to na temat problemów ukrytych jest bardzo skromna. Ukrytym problemem społecznym może być zjawisko, które dla większości społeczeństwa problemem nie jest. Ma zatem subiektywny charakter, niezależnie od faktu czy dotyczy małej populacji osób czy dużej. Właśnie ukryte problemy cechują się tym, że przyjmują postać niewidoczną w przestrzeni publicznej, są najczęściej schowane przed zewnętrznymi obserwatorami, ze względu na poczucie wstydu które towarzyszy osobom dotkniętym sytuacją trudną, czy kryzysem wywołanym nieoczekiwaną sytuacją w rodzinie czy życiu osobistym. Dotyczy to przede wszystkim problemów, które rodzą się z powodu niewłaściwej komunikacji w rodzinie, albo z powodu samotności i osamotnienia. Skrytość problemów wynika również z przyjętej postawy osób doświadczających, głównie z niechęci do ujawniania swoich trudności, z poczucia wstydu przed krytyką, czy posądzeniem o brak przezorności życiowej. Trudność w wykrywaniu takich problemów tkwi w tym, że coraz rzadziej badacze stosują bezpośrednie techniki komunikowania się z respondentami i informatorami, co poważnie sptycza jakość materiałów diagnozujących sytuację życiową jednostek, grup i kategorii społecznych.

Ukryte problemy społeczne powstają z wielu powodów, ale niezależnie od ich źródła są to różnego typu trudności napotymane przez jednostki i grupy społeczne o specyficznych cechach; są to również trudności przejawiające się w długotrwałych

stanach lękowych, stanach niepewności, poniżenia, odrzucenia, braku akceptacji, Doświadczają je osoby wykluczone, którym odbiera się prawa do decydowania. Ukryte problemy społeczne to zjawiska, procesy które są z jednej strony niezależne od intencji osób je doświadczających, a z drugiej strony osobom tym przypisuje się jakiś rodzaj winy z tytułu braku zaradności, refleksyjności, przezorności, odporności, elastyczności czy spostrzegawczości. Szczególnym przykładem są ofiary specyficznego splotu zdarzeń – osoby oszukane, wykorzystywane materialnie ze względu na łatwowierność i brak dostatecznej wiedzy. Są one traktowane przez najbliższe środowisko jako naiwne, darzące kogoś nieuzasadnionym zaufaniem, czy uczuciem, czyli «współwinne» swojej krytycznej sytuacji.

Ukryte problemy są często zjawiskiem generowanym przez: 1) niedoskonałość systemu monitorowania odkrytych i zdefiniowanych problemów społecznych, np. znane są przyczyny i przebieg zjawiska, ale nie są znane skutki, a właśnie w tych skutkach tkwią nierozwiązane trudne problemy z którymi nie radzi sobie jednostka lub grupa, 2) intymną naturę przyczyny (wstydliwą dla jednostek i grupy społecznej), a także przez specyfikę środowiska. Główną przyczyną jest poczucie wstydu u jednostki, grupy społecznej i dlatego skrzętnie ukrywa ona swoje przeżycia, np. będąc w roli ofiary przestępstwa, przemocy strukturalnej, 3) stereotypy tkwiące w środowisku lokalnym, które blokują odwagę komunikowania trudnej sytuacji np. stereotyp pozwalający mężczyźnie stosować przemoc fizyczną wobec kobiet i dzieci w tradycyjnym środowisku wiejskim, 4) specyfikę instytucji zamkniętej, w której wiele problemów jednostkowych zostaje celowo ukrytych przed światłem zewnętrznym ze względu na «dobro» instytucji, 5) udomowienie, czyli niewidoczność dla zewnętrznych obserwatorów ze względu na rygor panujący w domu, a także niemożliwość komunikacji werbalnej osób będących ofiarami systemu wychowawczego stosowanego w patologicznej rodzinie przez matkę czy ojca, lub celowe izolowane dziecka lub osoby z niepełnosprawnością. Izolowanie może dotyczyć osoby w wieku starszym nie mogącej samodzielnie poruszać się poza domem czy osoby chorującej psychicznie «chronionej» przez rodzinę w mieszkaniu. «Udomowienie» problemu występuje również w przypadku rodzin, w których stosowana jest przemoc seksualna wobec dziecka, przemoc seksualna wobec kobiet czy inne formy przemocy: fizycznej, psychicznej, ekonomicznej, werbalnej.

Przyczyn powstawania ukrytych problemów społecznych poszukiwać można poprzez jednostronne widzenie problemu np. ubóstwa rodziny wielodzietnej i rozwiązywanie problemu «widocznego» ubóstwa poprzez dodatkowe wsparcie finansowe powoduje, że rodzina uboga znika z pola widzenia pomocy społecznej, a tym samym znika z pola diagnozy ukryty problem generujący ubóstwo (np. alkoholizm któregoś z rodziców, niegospodarność, rozrzutność, nieroztropność, brak refleksyjności w postawach rodziców). Jak wskazuje Monika Oliwa-Ciesielska, zaradność ubogich polega na ukrywaniu biedy. Ukrywanie jest nie tylko w tym przypadku formą radzenia sobie z piętnem problemu, ale również przyjmowaniem strategii ułatwiającej granie roli oczekiwanej przez środowisko (Oliwa-Ciesielska, 2016, s. 102).

Jest to zarazem przykład, że problem niewidoczności trudności jest skutkiem intencjonalnego działania ze strony kategorii społecznej doświadczającej określonego problemu.

Można zatem przyjąć, że ukryte problemy społeczne to skutki niewidocznych, instytucjonalnych wewnętrznych zasad pozwalających na ukrywanie przemocy psychicznej, fizycznej, ekonomicznej, niesprawiedliwości, brak zasad moralnych, rywalizację między członkami grupy czy instytucji oraz innych patologicznych zwyczajów w komunikacji wewnątrz instytucji.

Ukryte problemy są celowe ukrywane przed opinią publiczną, dlatego zadaniem badaczy winno być ustalenie nie tylko ich istnienia, ale również powodów dla których są ukrywane oraz w czym interesie jest podtrzymywanie ich «ukrytego» istnienia. W odniesieniu do ukrytych problemów o zasięgu makrospołecznym można postawić pytanie, jakie siły ukrywają istniejący problem (np. zjawiska patologiczne w organizacji, systemie politycznym, zarządzaniu społeczeństwem). Analizując przyczyny ukrywania problemów należy również postawić pytanie, w czym interesie jest tylko częściowe ujawnienie istniejącego problemu, pokazujące tzw. «czubek góry lodowej», a skrzętne ukrywające szeroką podstawę tej góry.

Płeć jako czynnik sprzyjający pojawianiu się ukrytych problemów społecznych / Gender as a factor conducive to the emergence of hidden social problems

Zjawisko niewidocznych utrudnień i ograniczania praw stanowi przedmiot badań zorientowanych na wykrywanie dyskryminacyjnych praktyk wobec kobiet i dość bogaty już dorobek badaczy dowodzi, że zjawiska ograniczania rozwoju zawodowego kobiet, gorszego traktowania, limitowania możliwości grania ról w publicznej przestrzeni a także utrudniania awansu, są potwierdzone empirycznie, a konkretne ich przejawy znalazły swoje odpowiedniki w terminach jednoznacznie określających bariery. Do terminów opisujących to zjawisko należą «szklany sufit», «leпка podłoga». Można stwierdzić, że pomimo wielu badań ujawniających istnienie zjawiska dyskryminacji i diagnozujących problem ograniczenia karier zawodowych kobiet w Polsce, również pomimo wielu działań organizacji broniących praw kobiet i wzrostu świadomości społecznej w zakresie praw obywatelskich, polskie kobiety mają jeszcze sporo do zrobienia i wywalczenia. Szczególnie zaś te kobiety, które obawiają się powrotu do epoki kobiety udomowionej.

Analizując ukryte problemy społeczne doświadczane przez kobiety i jednocześnie udzielając odpowiedzi na pytanie, czy współczesne kobiety polskie są «udomowione» czy uspołecznione, należy przede wszystkim uwzględnić wiek kobiety, stan cywilny a także na stan zdrowia. Czynnikiem istotnie rozstrzygającym o miejscu kobiety we współczesnej Polsce jest możliwość dokonywania wyboru, zaś w przypadku kobiet zamężnych istotnym czynnikiem limitującym ich udział w rolach społecznych jest ich stan rodzinny oraz relacje z mężem lub partnerem a także sytuacja materialna. Wprawdzie prowadzi się wiele badań nad sytuacją społeczną kobiet, to jednak jest nadal wiele problemów do zbadania; problemów, które przeżywają i z którymi muszą sobie samodzielnie radzić.

Do ukrytych problemów z którymi borykają się kobiety zaliczyć należy (tylko częściowo ujawnione) problemy «udomowionych» kobiet tworzących współczesne pokolenie zwane «sandwich generation», albowiem ich zakres obowiązków wobec pokolenia rodziców będących w wieku senioralnym oraz wobec pokolenia dorosłych dzieci jest znacznie szerszy niż w jakimkolwiek innym układzie ról kobiecych (Kotlarska-Michalska, 2016a). Niewątpliwie, ukrytym problemem społecznym jest zjawisko «wypalenia opiekuńczego», którego skutki doświadczają kobiety opiekujące się osobami niesamodzielnymi, wymagającymi całodobowej opieki, będącymi jedynymi osobami sprawującymi opiekę (bez wsparcia innych osób). Wprawdzie zjawisko przeciążenia opiekuńczego w rodzinach polskich jest już zdefiniowane przez gerontologów, ale jest niestety bardzo fragmentarycznie rozpoznane. Dlatego można stwierdzić, że zjawisko «wypalenia opiekuńczego» pozostaje nadal ukrytym, tym samym niedostatecznie zdiagnozowanym i nierozwiązanym problemem społecznym.

Do szczególnie «udomowionych» kobiet należą również kobiety mające kilkoro dzieci, tworzące kategorię matek wielodzietnych. Ich stopień udomowienia jest silnie uzależniony od ich sytuacji materialnej, stopnia odpowiedzialności za rodzinę, a w zasadzie od ich relacji z ojcem dzieci. Nieliczne badania nad matkami wielodzietnymi nie pozwalają na uogólnienia, ale tylko matki mające wsparcie w swoim partnerze decydują się na działalność społeczną w organizacjach społecznych, a także na większą aktywność kulturalną i pozarodzinną. Kobiety «udomowione», to kobiety przyjmujące role zarówno z konieczności jak i wyboru, dlatego trudno jest ustalić linię demarkacyjną między przymusem a wolnym wyborem. Również ze względu na fakt, że kobiety dość łatwo godzą się na role narzucone i mają umiejętność łączenia ról, a także godzenia sprzecznych ze sobą motywacji.

Szczególną kategorię kobiet przeżywających trudności z powodu ograniczenia możliwości grania pozadomowych ról społecznych są matki dzieci niepełnosprawnych. Nie trzeba tutaj szukać argumentów, aby dowieść, że stanowią one kategorię słabo rozpoznaną empirycznie a jeśli stanowią przedmiot badań, to uwaga badaczy jest głównie skupiona na poznaniu czynności opiekuńczo-wychowawczych i rehabilitacyjnych. Niewiele jest prowadzonych badań pokazujących specyfikę opieki, a przede wszystkim zjawisko przywiązania matek do przestrzeni domowej i ograniczenia wynikające z niemożności reorganizacji życia domowego. Niewątpliwie ukrytym problemem matek dzieci niepełnosprawnych jest niemożność podejmowania pracy zawodowej, która byłaby przestrzenią do samorealizacji kobiety oraz źródłem satysfakcji życiowej. Kobiety, które mają możliwość korzystania ze wsparcia i pomocy ze strony organizacji pozarządowych zajmujących się problemami niepełnosprawności nie zawsze mają odwagę do odkrywania swych przeżyć, pragnień i potrzeb, gdyż profil działań tych organizacji jest nastawiony na zaspokajanie potrzeb dzieci z różnymi niepełnosprawnościami, a w mniejszym stopniu na wspieranie psychiczne matek tych dzieci.

Ukrytym problemem społecznym jest zjawisko «przemilczania» czy zagłuszenia samopoczucia psychicznego ofiar gwałtu. Jest kilka powodów dla których

przyjmuje ono postać ukrytą. Pierwszym powodem jest wstyd towarzyszący ofiarom przemocy, a drugim jest niewiedza w zakresie procedur; trzecim powodem jest przeświadczenie, że istnieje dość długa droga dochodzenia prawnego aby doszło do ukarania sprawcy (konieczność udowodnienia tego czynu sprawcy). Z nielicznych badań wynika, że ofiary przemocy potrzebują specyficznego rodzaju pomocy aby zechciały podjąć starania, również aby poddały się terapii. Według badaczki tego problemu – Agnieszki Kościańskiej istnieją jeszcze inne powody, które wpływają na fakt niewidzialności zjawiska. Głównym jest obawa kobiet przed potraktowaniem ich w sposób nieprofesjonalny, gdyż istniejące procedury mogą skutecznie zniechęcać przed zgłaszaniem się kobiet na policję (Kościańska, 2015, s. 168). Innym czynnikiem generującym skrytość problemu jest obecność stereotypów w świadomości społecznej, które mają moc piętnującą kobiety. W tym stereotypie kobieta prezentuje się jako lekkomyślna ofiara, a sprawca jest traktowany poza granicę wytrzymałości. Ze względu na fakt, że kobiety są częściej ofiarami przestępstw, w tym przemocy seksualnej, można przyjąć, że zjawisko przemilczania jest zjawiskiem sprzężonym, bowiem nakłada się tutaj zarówno poczucie wstydu, jak zjawisko piętnowania przez rodzinę, znajomych. Te kręgi społeczne dostarczają tylko sporadycznej pomocy wierząc, że ofiara przemocy podejmie samodzielnie radykalne kroki uwalniające ją od jarzma. Trafnie dostrzega ten problem Irena Pospiszyl twierdząc, że ofiary przemocy przechodzą trening posłuszeństwa i sama myśl o ujawnieniu swoich emocji napawa je lękiem. Ofiara może się obawiać, że jeśli pozwoli sobie na odreagowanie, to wówczas straci kontrolę nad osobą, co może spowodować wiele niechcianych szkód. Badaczka ta dostrzega, że opór przed agresorem może wypływać z ambiwalencji uczuć do agresora (Pospiszyl, 1994, s. 217).

Orientacja seksualna jako przyczyna doświadczania ukrytych problemów / Sexual orientation as a reason for experiencing hidden problems

Innym problemem ukrytym, bardziej niewidocznym jest doświadczanie przejawów niechęci i obcości z powodu orientacji seksualnej. Jest to problem szczególnie trudny do ukrycia w małych miejscowościach, głównie na wsiach, gdzie kontrola społeczna jest nadal ważnym elementem życia zbiorowego. W polskich badaniach nad sytuacją społeczną kobiet lesbijek i kobiet biseksualnych potwierdzone zostały dwie formy niewidzialności problemu, z jednej strony niewidoczność daje poczucie bezpieczeństwa i chroni przed ostracyzmem oraz wykluczeniem społecznym i stanowi tymczasowy azyl oraz schronienie przed doświadczaniem homofobii, z drugiej strony prowadzi do ukrywania sfery uczuć między kobietami do sfery nieistnienia. Widoczność uczuć jak twierdzi Justyna Struzik stała się sprawą polityczną (Struzik, 2012, s. 108). Z jej badań wynika, że niewidoczność kobiet o orientacji nieheteroseksualnej była korzystniejszym rozwiązaniem, niż ujawnianie swoich uczuć w przestrzeni publicznej (Struzik, 2012, s. 110). Jej badania pokazują, że przyjmowanie strategii niewidoczności, czyli ukrywania daje korzyści w sensie przestrzegania pozytywnego w środowisku, w którym ludzie się znają, ale z drugiej strony ogranicza swobodę zachowań. Nie ulega wątpliwości, że sytuacja kobiet o takiej orientacji seksualnej tworzy ukryty problem społeczny – przede wszystkim prob-

lem dostrzegany przez badaczy i również przez kobiety doświadczające dylematów związanych z funkcjonowaniem w małej społeczności lokalnej. W przywołanym przykładzie ukrytego problemu występują dwa uwarunkowania, pierwszym jest dość powszechna w Polsce homofobia, zaś drugim jest niewątpliwie dość silna kontrola społeczna w środowisku wiejskim i małomiasteczkowym. Te dwa czynniki są głównymi sprawcami faktu, że kobiety mające inną orientację niż heteroseksualna, nie mogą epatować «innością» w swoim środowisku zamieszkania, tym samym są niejako zmuszone do życia w ukryciu.

W dyskursie medialnym pojawia się dość nieśmiało temat homoseksualnych rodzin i trudności z jakimi borykają się kobiety lesbijki, które tworzą nieformalne rodziny, opiekując się wspólnie dzieckiem które «przynależy» biologicznie do jednej z kobiet. Kobiety tworzące związki partnerskie nie mogą wziąć kredytu, nie mogą też formalnie odpowiadać za dziecko swojej partnerki. Na ten ukryty problem wskazują nieliczne artykuły prasowe (Kaim, 2012). Rodziny nieheterogenicznych rodziców dopiero od niedawna interesują badaczy, ale nie interesują parlamentarzystów. Ukryte problemy kobiet są podwójnie ukryte – przez same osoby tworzące rodziny jak i przez prawo, które nie chce dostrzegać ich potrzeb. Rodziny które tworzą osoby z orientacją homoseksualną podlegają ukryciu, gdyż zagrażają potrójnie oficjalnym standardom moralnym dyktowanym przez doktrynę religijną i polityczną: 1) tworzą związki nieformalne, 2) posiadają dzieci, które są wychowywane przez «złe» wzory, 3) wywołują panikę moralną w środowisku zamieszkania. Według Anny Jawor, zakwalifikowanie jakiegoś zjawiska do miana paniki moralnej musi być poprzedzać szeroko rozpowszechniony konsensus (zgoda), że zagrożenie jest poważne i realne oraz powodowane przez konkretnych sprawców (Jawor, 2018, s. 27). I tak ukryty problem społeczny może zostać ujawniony jako efekt wrogości wobec inności.

Z badań ogólnopolskich przeprowadzonych w latach 2015–2016 wśród osób o orientacji nieheteronormatywnej wynika, że borykają się one z wieloma problemami (Świder & Winiewski, 2017). Towarzyszy im częściej: poczucie osamotnienia, brak akceptacji ze strony rodziny, dyskryminacja ze strony personelu służby zdrowia, przejawy gorszego traktowania w środowisku zamieszkania oraz w miejscu pracy, doświadczanie przemocy i mowy nienawiści, zmaganie z depresją. Lista ukrytych problemów doświadczanych przez osoby o innej orientacji seksualnej jest dość długa, ale przede wszystkim doświadczają one stresu mniejszościowego. Badania te potwierdziły, że na zakres problemów doświadczanych przez tę kategorię społeczną wpływa głównie wielkość środowiska, wykształcenie oraz płeć. Kobiety-lesbijki częściej są ofiarami przemocy seksualnej, częściej doświadczają dyskryminacji ze strony służby zdrowia, częściej mają myśli samobójcze (Świder & Winiewski, 2017, s. 137–141). Z pewnością ukrytym problemem zarówno mężczyzn jak i kobiet o orientacji homoseksualnej jest fakt, że nie mają oni w Polsce możliwości zalegalizowania związku. Cytowane badania pokazały, że aż 87,2 % chętnie zawarłaby związek partnerski, a 61,8 % chętnie wstąpiłaby w związek małżeński (Świder & Winiewski, 2017, s. 86).

Z pewnością ukrytym problemem społecznym jest poczucie osamotnienia wśród osób o orientacji homoseksualnej w starszym wieku, kiedy kumulują się inne negatywne zjawiska związane z wiekiem, niepełnosprawnością, kurczeniem się kręgów towarzyskich. Zjawisko to ma postać ukrytą ze względu na fakt, że seniorzy homoseksualni są raczej skupieni na ukrywaniu swoich trudności i wolą żyć w samotności niż walczyć o swoje prawa a przede wszystkim o obecność w przestrzeni publicznej. O skrytości tego świadczy fakt, że wśród wielu badań dotyczących seniorów nie uwzględnia się stanu niezaspokojenia potrzeb psychicznych z powodu poczucia osamotnienia i poczucia odrzucenia ze względu na orientację seksualną. Na problem tej kategorii osób zwracają uwagę publicyści oraz działacze społeczni. Według Krzysztofa Kliszczyńskiego, członka zarządu stowarzyszenia Lambda i koordynatora projektu adresowanego dla tej kategorii – ludzie w starszym wieku o orientacji homoseksualnej są potrójnie wykluczeni: ze względu na wiek, ze względu na orientację i ze względu na niepełnosprawność, a jednocześnie towarzyszy im strach przed ujawnieniem (Listoś, 2015). Można też dodać kolejny problem, który występuje w postaci ukrytej – to brak akceptacji rodziny w przypadku wspólnego zamieszkiwania z partnerem, brak akceptacji ze strony znajomych posiadających normalne życie rodzinne. Jak wynika z charakterystyki przedstawionej przez K. Kliszczyńskiego, osoby homoseksualne w starszym wieku najczęściej nie są widoczne w przestrzeni publicznej, rzadko uczęszczają do lokali gastronomicznych i mają poczucie wykluczenia. Nie czują się dobrze w środowisku mieszkańców domu pomocy społecznej, albowiem przebywający tam ludzie starsi mają na ogół inne zainteresowania (najczęściej rozmawiają o swoich dzieciach i wnukach). Innym przejawem ukrywania faktu poczucia osamotnienia wśród nich jest również słabe zainteresowanie tą kategorią ze strony badaczy. Badacze niechętnie zajmują się zagadnieniem życia intymnego seniorów, ulegając stereotypowym założeniom, że w tym wieku potrzeby seksualne nie są ważne.

Wiek jako czynnik powodujący powstawanie ukrytych problemów społecznych / Age as a factor causing hidden social problems

Zgodnie z większością koncepcji cyklu życia, role seniora w przestrzeni prywatnej są raczej pasywne, gdyż człowiek po aktywnym życiu zawodowym zasługuje na odpoczynek w warunkach domowych, również na opiekę ze strony rodziny. Starość w wielu modelach polityki społecznej jest traktowana jednopokoleniowo i jednowymiarowo, a atrybuty starości dotyczą generalnie ludzi określanych jako starych. Jest to fakt powodujący uogólnianie potrzeb statystycznego człowieka starego. Zaś bazowanie na typowych potrzebach związanych z wiekiem, w projektowaniu rozwiązań oferowanych ludziom starym, powoduje utrwalanie stereotypowych atrybutów przypisanych ludziom starych (Kotlarska-Michalska, 2016b, s. 124). W tym kontekście można analizować role wyznaczane przez tradycję, kulturę, religię a także przez politykę społeczną wobec starości. Czy jest ona otwarta na potrzeby ludzi w starszym wieku, czy traktuje starość jako przedmiot wyboru prywatnego człowieka i jego rodziny, czy narzuca sposoby spędzania starości. W przestrzeń prywat-

ną niewątpliwie «wbija się» człowieka wówczas, jeśli nie oferuje się innych, pozarodzinnych form bytowania, zamieszkania czy współtworzenia przestrzeni życiowej.

Jednym ze zjawisk przyjmujących formę ukrytą jest limitowanie przestrzeni prywatnej albo publicznej ludziom w starszym wieku. Owo limitowanie obejmuje kilka istotnych sfer życia osób starszym wieku. Ukrytą postać dyskryminacji w roli pacjenta jest ograniczanie prawa do korzystania z określonego typu usług medycznych, a także budowanie barier w korzystaniu z usług szpitalnych. Badacze tego problemu wyraźnie sygnalizują o istnieniu zjawiska oficjalnego limitowania dostępu do świadczeń pomocy społecznej, ustawowego i zwyczajowego ograniczenia w dostępie do usług lekarskich, a także wyraźnie ograniczonego dostępu do rehabilitacji. W sferze usług lekarskich dla osób w starszym wieku też można spotkać się dość często ze stereotypowym podejściem ze strony lekarzy, a przyczyną tego zjawiska jest medykalizacja, rozumiana ekonomicznie (Kotlarska-Michalska, 2009).

Z pewnością ukrytym problemem jest zjawisko limitowania przestrzeni prywatnej, co można dostrzec nie tylko w wyznaczaniu ról narzucanych przez młodych ludzi, ale również w kontrolowaniu wydatków przez dorosłe dzieci lub wnuki, ograniczaniu prawa do swobodnego wyrażania opinii, limitowaniu dostępu do informacji, narzucaniu stylu ubioru, szczególnie starszym kobietom, kontrolowaniu życia towarzyskiego, szczególnie starszym mężczyznom, limitowaniu prawa do szczęścia osobistego (poprzez brak akceptacji partnera/partnerki), limitowaniu roli dziadka i babci (np. do roli opiekuńczej, ale nie wychowawczej), wyznaczaniu form aktywności pożądaney (np. uprawianie działki), redukowaniu roli osoby w starszym wieku do roli emeryta «domowego», ograniczaniu form aktywności kulturalnej, ograniczaniu sfery marzeń i planów, narzucaniu reguł w zakresie samoobsługi oraz narzucaniu zakresu udzielanej pomocy wewnątrzrodzinnej (Kotlarska-Michalska, 2014). Wiele z tych form limitowania ma niestety znamiona przemocy psychicznej i moralnej, przy czym przemoc należy traktować jako szczególny rodzaj intencjonalnych działań skierowanych na ograniczanie prawa do samodecydowania i autonomii w działaniu ofiary. Innym ukrytym problemem jest niewidzialność przemocy (zarówno fizycznej jak i psychicznej oraz ekonomicznej) stosowanej wobec osób w starszym wieku. Niewidoczność tego problemu jest uwarunkowana faktem zależności od innych osób, również członków rodziny sprawujących opiekę fizyczną. Ofiary przemocy nie są skłonne informować o tym inne osoby z którymi mają kontakt albowiem mają świadomość, że poskarżenie się osobom obcym może wpłynąć na pogorszenie relacji z bezpośrednim opiekunem. To ukryte zjawisko jest sygnalizowane przez badaczy, ale jednocześnie jest trudne do ujawnienia (Halicka, Halicki, Szafranek, & Kramkowska, 2017). To zjawisko będące przejawem szczególnego rodzaju zachowań ograniczających swobodę drugiej osobie wymaga odrębnego omówienia. Jest ono najslabiej zbadane, głównie ze względu na skrywaną skrzętnie formę przemocy domowej.

Ukrytym problemem jest ograniczanie swobody osobom w starszym wieku którzy przebywają w domach pomocy społecznej. Dom pomocy społecznej jest nadal traktowany jako ostateczny wybór typu opieki dla osoby w wieku podeszłym,

nie tylko ze względu na pejoratywnie zabarwiony stereotyp, ale również z powodu dość często nagłaśnianych przez prasę przypadków rażących zaniedbań opiekuńczych i deficytów opieki lekarsko-pielęgniarskiej. Wady funkcjonowania domów pomocy społecznej są dość znane, stąd też wyraźna do nich niechęć wśród samych seniorów, jak również ich troskliwych opiekunów (Zbyrad, 2014).

Ukryte problemy w rodzinach osób uzależnionych / Hidden problems in addicted families

Specyficzną grupę osób które zarażone są na doświadczanie przejawów stigmatyzacji i odrzucenia są osoby które z różnych powodów uzależniły się od czynności. Wprawdzie istnieje kilka propozycji teoretycznych, które konstruują pojęcie uzależnienia behawioralnego, to gwooli jasności dalszego wywodu warto przyjąć propozycję znanego badacza uzależnień Marka Griffiths'a, który skonstruował model uzależnienia składający się z sześciu czynników, które wskazują na uzależnienie: zaabsorbowanie czynnością, modyfikacja nastroju, tolerancja, symptomy odstawienia, konflikt i nawroty (Griffiths, 2005). Badacz ten też podzielił te zachowania na czynne i bierne. Najczęściej w literaturze przedmiotu wyróżnia się siedem głównych uzależnień od: 1) gier losowych i zakładów pieniężnych (hazard), 2) korzystania z nowych technologii i aktywności w świecie wirtualnym (od Internetu, gier komputerowych, mediów społecznościowych, smartfona, telefonu komórkowego), 3) ćwiczeń fizycznych, operacji plastycznych, solarium, czyli uzależnienie od czynności modelujących własne ciało, 4) robienia zakupów, 5) jedzenia, 6) aktywności seksualnej, oraz 7) pracy (Grzegorzewska & Cierpiałkowska, 2018, s. 34–35). Lista czynności, które mają znamiona uzależnień behawioralnych jest znacznie dłuższa, jeśli uwzględni się na niej również inne zachowania autodestrukcyjne, które mają charakter uzależniający. Problem, czy uzależnienia są jednocześnie zachowaniami autodestrukcyjnymi pozostaje nierozstrzygnięty, albowiem zależy to od przyjęcia kryteriów pozwalających na klasyfikację zachowania. Według Bohdana Woronowicza, uzależnienia obejmują głównie trzy grupy: od alkoholu, od substancji psychoaktywnych, zaburzenia nawyków i popędów. Każdy z trzech typów obejmuje długą listę czynności mających charakter autodestrukcyjny i również destrukcyjnie wpływa na cały system rodziny, w którym funkcjonuje uzależniona jednostka.

Uzależnienia oraz zachowania autodestrukcyjne mogą tworzyć ukryty zespół wykluczenia rodziny, która doświadcza skutków tego zjawiska, ale mogą być przyczyną izolowania się rodziny przeżywającej problem. Nieliczne badania nad narkomanią sygnalizują ukryte problemy będące skutkami zmagania rodziny z skutkami nałogu. Więcej informacji o ukrytych problemach dostarczają badania nad osobami uzależnionymi od alkoholu. Według Bohdana Woronowicza, alkoholizm jest chorobą całej rodziny, gdyż rodzina jako cały system przechodzi przez kilka stadiów, które od początkowej ukrytej formy przybierają formę coraz bardziej jawną. Według tego badacza w początkowym okresie rodzina solidarnie chroni alkoholika przed ponoszeniem konsekwencji picia (Woronowicz, 2009, s. 324–325). Również w drugim etapie choroby alkoholowej rodzina organizuje samoobronę przed społecznym napiętnowaniem, starając się ograniczać kontakty społeczne i chronić wizerunek zew-

nętrzny. W kolejnym etapie, który nazywa B. Woronowicz fazą chaosu, rodzina alkoholika traci nadzieję na wyjście z nałogu pijącego ojca i męża i może próbować poszukiwać pomocy u specjalistów, ale w przypadku braku chęci zerwania z nałogiem dokonywane są próby separacji osoby pijącej i usunięcia jej z rodziny. Jednak faza chaosu jest fazą w której występują objawy współzależnienia i to jest najbardziej trudna do wykrycia, niekiedy długotrwała, której skutki są bardzo bolesne dla wszystkich członków rodziny. Badacze choroby alkoholowej są zgodni w ocenie, że członkowie chorego systemu rodzinnego narażeni są na przewlekły stres, co przekłada się na zaburzenia w sferze zdrowia psychicznego. Lista zaburzeń jest długa i można ją traktować jako ukryty problem rodziny doświadczającej syndromu współzależnienia. B. Woronowicz wymienia następujące zaburzenia: 1) poczucie niskiej wartości, 2) przeżywanie cierpienia, 3) stany depresyjne, 4) dolegliwości psychosomatyczne, 5) zażywanie leków uspokajających, 6) nałogowe zachowania, 7) zaburzenia seksualne, 8) brak zaufania do wszystkiego i do wszystkich, 9) bardzo silna obawa przed wszelkimi zmianami (Woronowicz, 2009, s. 328). Wiedza o przebiegu choroby alkoholowej w rodzinie pozwala na zaklasyfikowanie współzależnienia jako ukrytego problemu społecznego, albowiem jest on tak długo skrywanym przed pomocą instytucjonalną i specjalistyczną jak długo rodzinie udaje się «zakryć» przed otoczeniem społecznym, zarówno przebieg problemu oraz jego skutki. Nie tylko trudności z którymi zmagają się cały system rodzinny są ukrytym problemem społecznym, ale skutki jakie wywiera przebieg choroby alkoholowej na dzieci. Szczególnie zaś jeśli osobą uzależnioną od alkoholu jest matka. Alkoholizm wśród kobiet jest częściej warunkowany problemami emocjonalnymi, sytuacją domową; jest raczej skutkiem wielu nierozwiązanych trudnych sytuacji. Lista czynników przyczyniających się do alkoholizmu jest długa, ale większość badaczy zwraca uwagę na fakt, że zaburzenia emocjonalne odgrywają istotną rolę czynnika sprawczego (Włodarczyk, 2017, s. 70–91). Kobiety uzależnione starannie ukrywają przyczyny, przebieg i skutki swego uzależnienia, tworząc potrójnie ukryty problem społeczny.

Podobnie ukrytym problemem jest zmaganie się rodziny z problemem uzależnienia od narkotyków i dokonywanie samodzielnych prób wyjścia z trudnej sytuacji bez korzystania z profesjonalnej pomocy z zewnątrz. Różnica między ponoszeniem odpowiedzialności za istnienie problemu jest tutaj zasadnicza. W przypadku alkoholizmu odpowiedzialność za problem bierze najczęściej żona alkoholika oraz dzieci, natomiast w przypadku narkomanii dziecka, całą odpowiedzialność biorą na siebie rodzice. Podobieństwo tkwi w tym, że zarówno alkoholizm tak i narkomania skazuje na chorobę całą rodzinę. Drugie podobieństwo, to podejmowanie przez rodzinę działań służących ukryciu problemu przed znajomymi, dalszą rodziną oraz stosowanie różnych sposobów w ratowaniu i tuszowaniu zachowań osoby uzależnionej.

Conclusions

Analiza istoty ukrytych problemów społecznych oraz przytoczone przykłady prowadzą do następujących wniosków:

1) istnieje konieczność prowadzenia pogłębionych badań diagnozujących sytuację społeczną kobiet, które doświadczają skutków ukrytej przemocy domowej oraz ograniczeń w realizacji ról w przestrzeni pozadomowej;

2) istnieje konieczność dalszych badań służących rozpoznaniu stanu niezaspokojonych potrzeb osób o orientacji homoseksualnej, a także prowadzenia edukacji społecznej niwelującej postawy wrogości wobec tej kategorii osób;

3) istnieje konieczność diagnozy potrzeb psychicznych osób w starszym wieku, a szczególnie stopnia zaspokojenia takich jak: potrzeba uznania, potrzeba godności, potrzeba autonomii. Postulować należy również prowadzenie badań gerontologicznych wolnych od stereotypów dotyczących starości;

4) wnikliwych badań wymagają ukryte potrzeby rodzin borykających się z wieloma trudnościami, które są generowane przez alkoholizm i narkomanię osób bliskich.

References

- Baxter, K., Heavey, E., & Birks, Y.** (2019). Choice and control in social care: Experiences of older self-funders in England. *Social Policy Administration* (pp. 1–15). doi: [10.1111/spol.12534](https://doi.org/10.1111/spol.12534).
- Becker, H.** (1966). Introduction. In H. Becker (Ed.), *Social problems: A modern approach* (pp. 1–34). London, Sydney, New York: John Wiley and Sons, Inc.
- Benish, A., Halevy, D., & Spiro, S.** (2018). Regulating social welfare services: Between compliance and learning. *International Journal of Social Welfare*, 27 (3), 226–235. doi: [10.1111/ijsw.12304](https://doi.org/10.1111/ijsw.12304).
- Dixon, J., Trathen, A., Wittenberg, R., Mays, N., Wistow, G., & Knapp, M.** (2019). Funding and planning for social care in later life: a deliberative focus group study. *Health Social Care in the Community*, 27 (5), e687-e696. doi: [10.1111/hsc.12768](https://doi.org/10.1111/hsc.12768).
- Fuller, R., & Myers, R.** (1941a, June). The natural history of a social problems. *American Sociological Review*, 6, 320–328.
- Fuller, R., & Myers, R.** (1941b, February). Some aspects of a theory of social problems. *American Sociological Review*, 6, 24–32.
- Griffiths, M.** (2005). A «components» model of addiction within a biopsychosocial framework. *Journal of Substance Use*, 10 (4), 191–197.
- Grzegorzewska, I., & Cierpialkowska, L.** (2018). *Uzależnienia behawioralne [Behavioral addictions]*. Warszawa: Wyd. NPWN [in Polish].
- Halicka, M., Halicki, J., Szafranek, A., & Kramkowska, E.** (2017). *Kobiety doświadczające przemocy w rodzinie i ich ochrona. Aspekty prawne i społeczne [Women experiencing domestic violence and their protection. Legal and social aspects]*. Białystok: Wyd. Uniwersytetu w Białymstoku [in Polish].
- Horton, P., & Leslie, G.** (1971). *Studies in the sociology of social problems*. New York: Appleton-Century-Crofts.
- Jawor, A.** (2018). *Intymność cenzurowana. Panika moralna wokół Rodziny na przykładzie rodzin nieheteronormatywnych w Polsce [Censored intimacy. Moral panic around the Family on the example of non-heteronormative families in Poland]*. Warszawa: Wyd. Naukowe SCHOLAR [in Polish].
- Kaim, M.** (2012, July 8). Rodziny homoseksualne z dziećmi [Homosexual families with children]. *Newsweek* [in Polish].

- Kitsuse, J., & Spector, M.** (1995). The definition of social problems. In E. Rubington & M. Weinberg (Eds.), *The study of Social Problems. Seven Perspectives* (pp. 294–301). New York/Oxford: Oxford University Press.
- Kościańska, A.** (2015). *Płeć, przyjemność i przemoc. Kształtowanie wiedzy eksperckiej o seksualności w Polsce [Gender, pleasure and violence. Shaping expert knowledge about sexuality in Poland]*. Warszawa: Wyd. Uniwersytetu Warszawskiego [in Polish].
- Kotlarska-Michalska, A.** (2009). Przejawy marginalizacji i wykluczenia ludzi starych [Signs of marginalization and exclusion of old people]. In K. Podemski (Ed.), *Spór o społeczne znaczenie społecznych nierówności – The dispute about the social significance of social inequalities* (pp. 251–270). Poznań: Wyd. NUAM [in Polish].
- Kotlarska-Michalska, A.** (2014). Limited public and private space for Polish retirees. In S. Grotowska & I. Taranowicz (Eds.), *Understanding Ageing in Contemporary Poland: Social and Cultural Perspectives* (pp. 137–149). Wrocław.
- Kotlarska-Michalska, A.** (2016a). Wielość ról rodzinnych pokolenia sandwich [The multitude of family roles of the sandwich generation]. *Societas/Communitas*, 1 (21), 57–80 [in Polish].
- Kotlarska-Michalska, A.** (2016b). Specyfika opieki nad najstarszym pokoleniem a polityka społeczna wobec starości [The specificity of caring for the oldest generation and social policy towards old age]. *Przegląd Socjologiczny – Sociological Review*, 2, 123–142 [in Polish].
- Listoś, A.** (2015, April 28). Trudna starość osób homoseksualnych. Wywiad z K. Kliszczyńskim [Difficult old age of homosexual persons. Interview with K. Kliszczyński]. *Polityka – Policy* [in Polish].
- Loseke, D.** (2003). *Thinking about social problems: An introduction to constructionism perspectives*. New York: Aldine de Gruyter.
- Merton, R.** (1961). *Social problems and sociological theory*. In R. Merton & R. Nisbet (Eds.), *Contemporary social problems – an introduction to the sociology of deviant behaviour and social disorganization* (pp. 697–737). New York: Harcourt, Brace and World Inc.
- Miś, L.** (2007). *Problemy społeczne: teoria, metodologia, badania [Social problems: theory, methodology, research]*. Kraków: Wyd. Uniwersytetu Jagiellońskiego [in Polish].
- Miś, L.** (2008). Konstruktywizm w socjologii, pracy socjalnej i terapii [Constructivism in sociology, social work and therapy]. *Zeszyty Pracy Socjalnej – Social Work Notebooks*, 14, 27–47 [in Polish].
- Oliwa-Ciesielska, M.** (2016). Strategie zaradcze w życiu ubogich [Remedial strategies in the life of the poor]. In A. Kotlarska-Michalska & P. Nosal (Eds.), *Zaradność społeczna. Współczesne przejawy i ograniczenia – Social resourcefulness. Contemporary manifestations and limitations* (pp. 99–110). Poznań: Wyd. NWS [in Polish].
- Pospiszył, I.** (1994). *Przemoc w rodzinie [Violence in the family]*. Warszawa: Wyd. SziP [in Polish].
- Rubington, E., & Wineberg, M.** (1995). *The study of social problems. Seven perspectives* (5th ed.). New York: Oxford University Press.
- Struzik, J.** (2012). Wyniki i analiza wywiadów pogłębionych oraz świadectw [Results and analysis of in-depth interviews and certificates]. In J. Struzik (Ed.), *Niewidoczne (dla społeczności). Sytuacja społeczna lesbijek i kobiet biseksualnych mieszkających na terenach wiejskich i w małych miastach w Polsce. Raport z badań – Invisible (for the*

community). *The social situation of lesbian and bisexual women living in rural areas and in small towns in Poland. Research report.* Kraków: Wyd. Fundacja Przestrzeń Kobiet [in Polish].

Świder, M., & Winiewski, M. (Eds.). (2017). *Sytuacja społeczna osób LGBTa w Polsce. Raport za lata 2015–2016* [Social situation of people LGBTa in Poland. Report for 2015–2016 years]. Warszawa: Kampania Przeciw Homofobii [in Polish].

Włodarczyk, E. (2017). *Spoleczny wymiar problemu alkoholowego kobiet. Obraz i instytucjonalne reakcje środowiska wielkomiejskiego* [The social dimension of the women's alcohol problem. Image and institutional reactions of the metropolitan environment]. Poznań: Wyd. NUAM [in Polish].

Woronowicz, B. (2009). *Uzależnienia. Geneza, terapia, powrót do zdrowia* [Addiction. Genesis, therapy, recovery]. Poznań: Media Rodzina & Wyd. Edukacyjne Parpamedia [in Polish].

Zbyrad, T. (2014). *Od instytucji totalnej ku demokratycznej? Domy pomocy społecznej w Polsce* [From a total institution to a democratic one? Nursing homes in Poland]. Kraków: Wyd. NUP [in Polish].